

Simonik Péter:

Menni vagy maradni? A munkavállalók migrációját befolyásoló tényezők a tatabányai bányatelepen (1896-1945)¹

A két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb bányavállalata a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (a továbbiakban: MÁK Rt.) az 1890-es évek közepén kezdte meg tevékenységét a mai Tatabánya elődközségeinek (Alsó- és Felsőgalla, valamint Bánhida) területén. A bányanyitást követő első esztendőkből jelentős mértékben átalakult a három alapvetően mezőgazdasági jellegű község élete, mivel a vállalat a próbafúrások alapján 200 millió tonnára becsült szénvagyon kiaknázására munkavállalók százait (a későbbiekben ezreit) „csábította” folyamatosan növekvő bányatelepeire. Tanulmányunkban részben a vállalat levéltárban őrzött iratanyagának feldolgozásával, részben pedig a korábbi esztendőkből megjelent helytörténeti munkákban közölt adatok másodelemzésével arra a két kérdésre keresünk választ, hogy a széntermelés megindulása miként hatott az elődtelepülések társadalomszerkezetére és a MÁK Rt. milyen eszközökkel próbálta meg a termelés fokozásához nélkülözhetetlen munkaerő utánpótlását biztosítani.

A tatabányai szénbányászat megindulásának előzményei

A hazai szénbányászat története több, mint 300 éves múltra tekint vissza. A XVIII. század második felében Brennbergen megindult bányaművelést, a zsemlyei, a resiczai és a stájerlaki bányák megnyitása követte. A XIX. század elején (1810) kezdődött meg a Pécs-környéki, a század közepén (1840) pedig a salgótarjáni széntelepek feltárása. A bányatársaságok számbeli gyarapodását a szén iránti kereslet növekedése indukálta, ez pedig a dunai gőzhajózás megindulására, a budapesti gyárpar és a gőzmalomipar 1830-1866 közötti fejlődésére volt visszavezethető. Ebben az időszakban alakult meg az Első Dunagőzhajózási Társaság (a továbbiakban: DGT) is, amely a század végére a magyar feketekőszén-bányászat egyik legjelentősebb vállalatává nőtte ki magát.²

A kiegyezést követően a már meglévő bányavállalatok az ipar egyre növekvő igényeire reagálva széntermelésüket fokozták és a szénkonjunktúrában rejlő gazdasági lehetőségek kiaknázására a század végén új bányaiipari vállalatok is alakultak.

¹ Jelen tanulmány a „Népmozgások, nemzetiségek Komárom-Esztergom megyében” c. tudományos konferencián (Komárom, 2009. szept. 25.) elhangzott előadás átdolgozott és kibővített változata

² Prudniki, 1878:1-3

**A széntermelés és a szénfogyasztás alakulása Magyarországon
1867-1894 között (métermázsában)³**

Év	Széntermelés	Szénfogyasztás
1867-1876 (átlag)	-	15.000.000
1880	-	20.000.000
1883	-	23.000.000
1890	32.452.579	38.778.346
1891	34.472.785	42.822.840
1892	36.065.782	42.351.700
1893	39.006.973	49.428.583
1894	44.000.000	55.121.763

A szén iránti kereslet emelkedését és a hazai bányáipar kapacitáshiányát jól jelzi, hogy pl. amíg 1867 és 1894 között a szénfogyasztás csaknem négyszeresére növekedett, addig a rendelkezésre álló szénmennyiség egyik esztendőben sem volt elegendő a szükségletek kielégítésére.

A század utolsó évtizedében az ipari nyersanyagok iránti kereslet növekedésére magyar tőkés csoportok is felfigyeltek és a szénbányászatban rejlő gazdasági lehetőségek kiaknázása érdekében 1891-ben 300.000 Ft-os alaptőkével, a Borsod megyei Királdon működő bányavállalat vezetői, Magyar Általános Kőszénbánya Rt. néven új gazdasági társaságot alapítottak.

A vállalat vezetői közül Hercz Zsigmond volt az első, aki a bányaművelés Tata-vidéki kiterjesztésére gondolt. Amint arra már a korábbiakban utaltunk az egykori Zsemlye községben (mai nevén Vértessomlón) 1780-ban nyitották meg az első bányát és egészen az 1870-es évekig, a telep kimerüléséig folytatták a termelést. A MÁK Rt. 1894-ben azzal a szándékkal vette bérbe a zsemlyei bányát, hogy ott újabb széntelepek után kutasson. Az egykori bányák mélyebben fekvő részeiben nem találtak szenet, de a Tatai járásban végzett földtani vizsgálatok eredményei gazdag lelőhelyek létét mutatták ki. Ezt követően a vállalat vezetői a részvénytársaság alaptőkéjét 1.600.000 Ft-ra emelték.

A társulat 1894-ben az Eszterházy-uradalomtól megszerezte a bányászati jogot és az 1896 márciusában, Bánhida község határában megkezdett fúrások során egy 200 millió tonnára becsült, 5267 kalória fűtőértékű szén kitermelését lehetővé tevő telepre bukkantak. A MÁK Rt. a Tatai járás területén, a kedvező kutatási eredmények ismeretében egy nagyobb volumenű gazdasági beruházásba kezdett és ennek első lépéseként 1897-ben megvásárolta az uradalomhoz tartozó Felsőgalla, Alsógalla, Bánhida, Tarján, Környe és Szár községek

³ Wieszner, 1896:51-52 alapján

szénjogát is. A bányáipar gyors fejlődését a hatalmas szénvagyon mellett, a terület kedvező földrajzi fekvése is elősegítette (pl. a Duna, Ausztria, valamint a Bécs-Budapest vasútvonal közelsége).

A szénbányászat megindulása jelentős mértékben megváltoztatta az addig alapvetően mezőgazdasági jellegű három település: Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida életét. De miben is rejlett ezen változás lényege?

A falvakban élő népesség mindennapjait évszázadokon keresztül Tata és Gesztes (a várak és tulajdonosaik) közelsége határozta meg. Már az egészen korai, XIII. századi levéltári forrásokban is találunk utalásokat a három község létezésére, igaz elnevezésük szinte minden esetben más és más (hol Banhida vagy Banhyda, illetve Galla vagy Galya, sőt ez utóbbiból a XV. században már kettőt is említenek: van Kysgalya és Galya maior /azaz Nagygalla/). Históriájukat azonban a törökdúlás kettétöri és a XVIII. század első éveiben már csak Bánhidáról, mint ritkán lakott településről lehet olvasni. A Rákóczi szabadságharc után gr. Eszterházy József kerül a vármegye, majd a tatai uradalom élére, amely tulajdonosváltás a környék településeinek átalakulásával is együtt járt. Az uradalom működtetéséhez szükséges munkaerő többsége az Eszterházy család telepítési politikája révén került a részben elnéptelenedett környékbeli falvakba illetve azok egykori területére.⁴ Ezt az utat járta be Alsó- és Felsőgalla, valamint Bánhida is és életük a XVIII. századtól kezdődően szervesen összekapcsolódott a környék gazdasági, politikai és társadalmi életét meghatározó Eszterházy család tatai tevékenységével.

Fényes Elek leírásából tudjuk hogy az első telepesek a török korban elpusztult Alsógalla területére 1735-ben, Felsőgalla területére pedig 1733-ban érkeztek Würtzburgból és Elzászból.⁵ Bánhida néhány esztendővel korábban – 1720 előtt - kapta meg jellegzetes magyar-szlovák karakterét, de néhány esztendővel később –még ha nem is számottevő mértékben- a német gyökerekkel rendelkező népesség számbeli gyarapodása is megfigyelhető. Utóbb ezen családok többsége beolvadt a település jellegét meghatározó szlovákok közé és már csak vezetéknevük hangzása utal eredetükre.⁶ A települések lélekszáma 1787 és 1890 között csak mérsékelten növekedett, Alsógalla esetében pedig stagnálás, sőt -az 1880-as évek elején- kisebb népességfogyás jelei mutatkoztak.

A mezőgazdasági munkával foglalkozók mellett ugyan mindhárom községben megtalálhatjuk az iparosok képviselőit, de sem szaktudásuk jellege, sem pedig számbeli

⁴ Az uradalom működtetésének egyes kérdéseivel és az Eszterházy család telepítési politikájával részletesebben Szabad György, Fülöp Éva Mária, valamint Fatuska János munkái foglalkoznak.

⁵ Fényes, 1848: 178-179

⁶ Osváth, 1938:535

arányuk nem tették lehetővé, hogy a század utolsó évtizedében meginduló bányászatban jelentékeny szerepet vállaljanak.

Az elődközségek lélekszámának alakulása 1787-1890 között⁷

Év	Alsógalla	Bánhida	Felsőgalla	Összesen
1787	580	1144	842	2566
1869	585	1505	1079	3214
1880	562	1617	1218	3397
1890	614	1872	1299	3785 ⁸

A bányanyitást követő esztendőknél az itt élő népességre gyakorolt hatását természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen Alsó- és Felsőgalla, valamint Bánhida mezőgazdaságból élő lakossága miközben részben vagy teljes egészében megtartotta önállóságát és némiképp elkülönültségét, a hétköznapiakban sok szállal kötődött a bányavállalathoz és annak munkavállalóihoz. Az ipar megjelenése egyrészt magával hozta az itt élők foglalkozásszerkezetének részbeni átalakulását, másrészt az egyre növekvő bányatelep viszont új felvevőpiacot is teremtett a falusiak által értékesíteni kívánt mezőgazdasági termények számára.

A gazdasági változások azonban nemcsak a szűkebb, hanem a tágabb környéken is éreztették hatásukat, hiszen amíg a széntermelés megindítását követő években a német és szlovák ajkú őslakosok többsége továbbra is földműveléssel foglalkozott, addig a szomszédos településeken élők egy része (50%-a) a biztos megélhetés reményében az újonnan létesült bányavállalatnál helyezkedett el. A falvakban élő munkavállalók közül azonban sokan csak a hideg évszakokban vállaltak bányamunkát, mivel nyáron és ősszel a saját vagy valamelyik földbirtokos földjén dolgoztak.⁹

Mindezek alapján elmondható, hogy a bányavezetés számára a helyben rendelkezésre álló szabad munkaerő mind számában, mind pedig összetételében csupán egyfajta tartalékállományt képezhetett, hiszen a szezonális munkavégzést preferáló munkavállalók révén a bányauzemek folyamatos működtetése nem volt biztosítható. A MÁK Rt. döntéshozói a probléma megoldását egy jól átgondolt vállalati munkaerő-politika kidolgozásában látták, amelyben kiemelt szerep hárult a távolabbi vidékekről érkező, ún. telepített munkásokra. Az

⁷ Tatabánya története I., 1972:55

⁸ Az eredeti táblázatban tévesen 2785 fő szerepel

⁹ Fűrészsné, 1992:201

1920-as évek közepére már a társulatnál foglalkoztatott munkások 78,74 %-a tartozott ebbe a kategóriába.¹⁰

A bányanyitás demográfiai hatásai

Az 1896-ban meginduló szénbányászat az itt élő népesség foglalkozásszerkezetének változásán kívül a lakosság lélekszámának emelkedésével is együtt járt. A népesség száma 1890 és 1941 között a tizenháromszorosára nőtt és a bányatelep növekedése 1902-ben életre hívta a negyedik községet: Tatabányát.¹¹

A népesség számának alakulása 1890-1941 között¹²

Év	Alsógalla	Bánhida	Felsőgalla	Tatabánya	Összesen
1890	614	1872	1299	-	3785 ¹³
1900	5814	2220	1621	-	9655
1910	1622	3638	9563	8104	22927
1920	1336	5005	13378	8491	28210
1930	1308	9424	15570	6844	33146
1941	1770	11763	17110	7312	37955

A táblázat adatai nemcsak a népesség gyarapodásának gyors ütemét jelzik, hanem közvetett módon a dinamikus fejlődő bányavállalat fokozódó munkaerő iránti igényét is mutatják. A bányanyitást követő első évtized adatsorai mindhárom település esetében pozitív irányú változást jeleznek, de Alsógalla község lakosságának növekedési üteme a másik két településhez viszonyítva is kiemelkedő. A kiugró fejlődés elsődleges oka az volt, hogy az első bányászkolónia a település közigazgatási határain belül létesült és a telepített munkavállalók létszámbeli növekedése ezáltal az összlakosság lélekszámára is kihatott.

A bányanyitást követő évektől az Alsógalla-bányatelep nevet viselő település(rész) fejlődését jól jelzi, hogy 1901-ben már önálló vasúti megállóhellyel rendelkezett.¹⁴ Tatabánya község megalakulását követően Alsógalla népessége csaknem háromnegyedével csökkent, az előbbi lélekszáma –a telepek átcsatolása következtében- viszont 1910-re megduplázódott.

Mindeközben Felsőgalla népessége –a bányászkolóniák bővítése révén- jelentős mértékben növekedett és ez a tendencia folytatódott az 1920-as években is, amikor a tatabányai

¹⁰ Alliquander, 1931:96

¹¹ 1947-ben Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida községek, valamint Tatabánya nagyközség Tatabánya néven várossá egyesültek

¹² Tatabánya története I., 1972:55

¹³ Az eredeti táblázatban tévesen 2785 fő szerepel

¹⁴ A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 50 éve (a továbbiakban: MÁK Rt. 50 éve), 1942:9

bányatelep egy része a település közigazgatásai határai közé került. A munkáskolóniák népességnövelő hatása Bánhida lélekszámának emelkedésében is tetten érhető, de ezen község esetében a helyi erőmű és lakótelep felépítésének demográfiai hatása sem elhanyagolható.

A népesség számbeli gyarapodása mellett azonban foglalkozás szerkezetének és etnikai összetételének folyamatos változása is megfigyelhető. Amint azt láttuk, a környékbeli falvak lakói továbbra is megőrizték paraszti hagyományait és életvitelüket, ám az arányaiban egyre növekvő bányász társadalom hatására a települések elvesztik mezőgazdasági arculatukat és egyre jelentősebbé válik ipari jellegük, majd az 1910-es éveket követően az adatsorok már a „szolgáltató szektor” fokozatos térhódításának jeleit mutatják.

Az elődközségek foglalkozásszerkezetének változása 1900-1930 között¹⁵

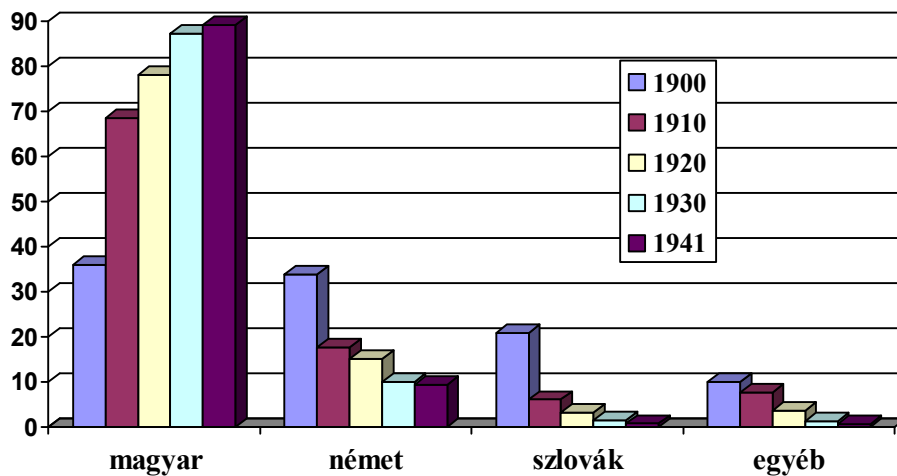
Év	Mezőgazdaság	Bánya és egyéb ipar	Egyéb
1900	29,1	61	9,9
1910	9,5	81,4	8,9
1920	9,2	80,4	10,4
1930	8,6	72,8	18,6

A térségre már a bányanyitást megelőző évtizedekben (sőt évszázadban) is az etnikai sokszínűség volt jellemző, hiszen amíg az alsó- és felsőgallai helyi társadalom gerincét a német, addig Bánhidáét fele-fele arányban a szlovák és a magyar anyanyelvű lakosság alkotta. Mindezek egyúttal azt is előrevetítik, hogy a bányanyitást követő népmozgások ismételtén átrajzolják majd ezen települések etnikai térképét.

A bányavállalat első munkavállalói az Osztrák-Magyar Monarchia különböző térségeiből érkeztek a bányatelepre, a szakmunkások elsősorban az iparilag fejlettebb régiókból, a szakképzetlenek pedig inkább az ország szegényebb részeiből. Amíg az előbbi csoport tagjait -a magyarországi munkaerő képzetlensége miatt- a bányavállalat képviselői ösztönözték lakóhelyváltásra, addig az utóbbiakat elsősorban a mezőgazdaságihoz képest jobb megélhetést kínáló munkalehetőség léte készítette egykori lakóhelyük elhagyására.

¹⁵ Tatabánya története I., 1972:253; 258 alapján

**A népesség nemzetiségek szerinti megoszlása Tatabánya
elődközségeiben 1900-1941 között (%)**



Forrás: Tatabánya története I., 1972:60 és 253 alapján saját számítás

A századfordulóra a vállalat toborzási gyakorlatának köszönhetően a három község etnikai szempontból meglehetősen heterogén képet mutatott. Az idegen ajkú népesség növekedését jól jelzi, hogy 1900-ra a német (33,8%) és a magyar anyanyelvű lakosság (35,3%) aránya csaknem megközelítette egymás és jelentősnek mondható a szlovák (20,9%), valamint a román, horvát, szerb és lengyel népesség aránya is (10%). Tíz esztendővel később – részben a vállalat magyarosító törekvéseinek és a bevándorlók etnikai összetételének változása miatt – már a magyar anyanyelvűek aránybeli növekedéséről (68,5%) tanúskodnak az adatok és ez az érték az 1940-es évekre már a 89,14%-ot is elérte. Mindeközben a németek aránya 9,37%-ra, a szlovákoké 0,77 %-ra, a többi nemzetiségé pedig 0,68%-ra csökkent, azaz a népesség összetétele a század negyedik évtizedére már egyre jobban a homogenizálódás jeleit mutatta.

Ezek a változások azonban nem egyszerre és nem is azonos mértékben következtek be a három (majd 1902 után a négy) község életében. A települések közül Bánhida volt az első, ahol az elmagyarosodás jelei jelentkeztek.¹⁶ Már a bányanyitást követő első években megfigyelhető a szlovák népesség aránybeli csökkenése, amely részben a magyar anyanyelvű munkások betelepülésére, az 1920-as évektől kezdve pedig a település közigazgatási határain belül felépülő új bányatelepek népességszámának növekedésére volt visszavezethető, de ezen folyamatban a munkaerő folyamatos elvándorlása is jelentős szerepet játszott. A XIX. század végén még csaknem homogénnek tekinthető, többségében német anyanyelvűek által lakott

¹⁶ Osváth, 1938:535

Alsó- és Felsőgalla a bányatelepek kiépülésével párhuzamosan kezdték elveszíteni nemzetiségi arculatukat (ti. a német nemzetiség aránya 45,5 %-ra ill. 14,5%-ra csökkent), amely –amint azt a korábbiakban láthattuk- az első évtizedekben nem feltétlenül a népesség elmagyarosodását jelezte, hanem inkább annak sokszínűvé válását.¹⁷

Ezen adatok és változások értelmezésekor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy mindkét település -szerkezetét tekintve- két nagyobb egységre volt bontható: az egyiket a MÁK Rt. által felügyelt zárt bányatelep, a másikat viszont az „öslakosság” által lakott részek alkották. Mindebből az is következik, hogy a népesség etnikai szerkezetének változása elsősorban a bányatelepeken élő lakosság összetételének megváltozását jelentette, nem pedig a német nemzetiség által lakott településrészekét. Ez utóbbiak ugyanis továbbra is megőrizték nemzetiségi arculatukat (hagyományait, nyelvüket stb.) és egyúttal zártságukat.

A negyedik és egyben legfiatalabb község Tatabánya az, amely esetében az etnikai szerkezet átalakulásával járó folyamatok a leginkább tetten érhetők. A bányanyitást követő első két évtized a népesség folyamatos növekedésével és a különböző nemzetiségű munkavállalói csoportok megjelenésével járt együtt. A magyar, a német és a szlovák anyanyelvű munkások bevándorlása az 1910-es évekig alapjaiban nem változtatta meg a település összetételét, de a század első évtizedében már a magyarság aránybeli eltolódása is megfigyelhető. Tatabánya esetében az 1920-as évek újabb változást hoznak, mivel az újabb aknák megnyitása és a bányatelepek bővítése már nem a bányaközség, hanem Felsőgalla és Bánhida népességét gyarapítja.¹⁸ Ennek következtében a tatabányai bányatelepeken élő népesség fokozatosan elveszítette multikulturális jellegét és csaknem teljes egészében elmagyarosodott.

Amint azt láttuk, a bányanyitás jelentős mértékben átalakította a három, alapvetően mezőgazdasági jellegű és etnikailag homogénnek tekinthető népességgel rendelkező település életét és az iparág dinamikus fejlődése 1902-ben életre hívta a negyedik társközséget: Tatabányát. Annak ellenére, hogy a négy község lakosságának számbeli, foglalkozásbeli és etnikai összetételének megváltozását jelző adatok jól jelzik az átalakulás irányát és mértékét, arra a kérdéseinkre azonban mégsem adnak elégséges választ, hogy mi az a „végső ok”, amelyre mindhárom változás visszavezethető. Véleményünk szerint ezen változások legfőbb indukálója a MÁK Rt. munkaerő-politikája, amelynek jellegét elsősorban a vállalat munkaerő iránti igénye és a szén iránti kereslet növekedése vagy éppen csökkenése határozta meg.

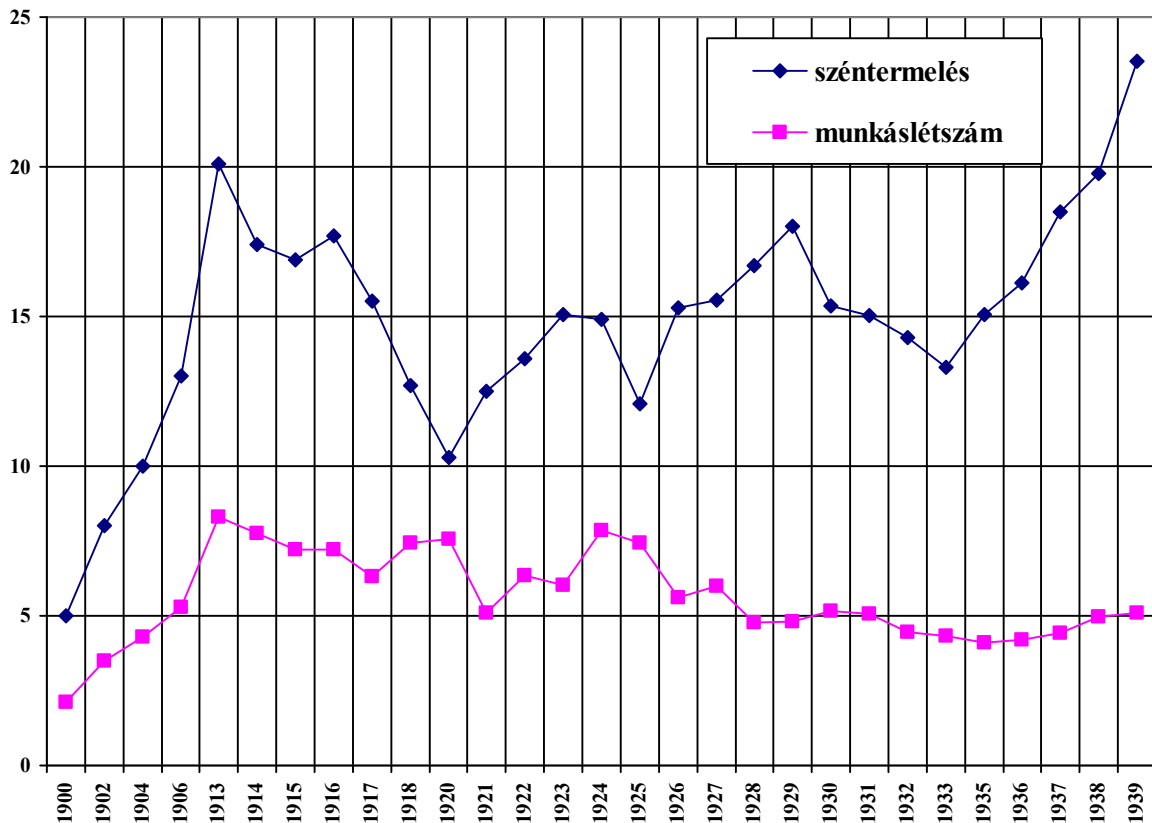
¹⁷ Magyary-Kiss, 1939:59

¹⁸ Magyary-Kiss, 1939:59

A bányavállalat munkaerő-politikája

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. munkaerő-politikáját alapvetően a szén iránti kereslet alakulása és a munkát vállalni szándékozók elvárásai együttesen határozták meg. Ezen két tényező közül az előbbi leginkább a vállalat gazdasági teljesítményét jelző adatainak (a kitermelt szénmennyiség és az ehhez szükséges munkaerő-állomány változása), az utóbbi pedig a munkavállalóknak kínált élet- és munkakörülmények vizsgálata révén ragadható meg.

A széntermelés és a munkáslétszám alakulása (1900-1939)
/millió métermázsában és ezer főben/



Forrás: Tatabánya története I., 1972:65;78;149;151;155;157;159,162;205 valamint Bárdos, 1958:9 alapján saját számítás

A vállalat 1896 és 1939 közötti működését a széntermelés nagysága és a munkavállalói létszám változása alapján hét nagyobb időszakra bonthatjuk. Az 1896 és 1913 közötti korszak (I.) a széntermelés növekedésével párhuzamosan a munkavállalói létszám emelkedését is magával hozta. Az első világháború időszakából (II.) származó termelési adatok a bányamunkások létszámához viszonyítva viszont már erőteljesebb visszaesést mutatnak. A

háborús éveket követően, 1920 és 1924 között (III.) a felszínre hozott szén mennyisége jelentős mértékben növekedett, de ezt a pozitív irányú változást a munkások számának növekedése nem kísérte. Az újabb korszakhatárnak tekinthető 1924/1925-ös esztendő (IV.) a termelés volumenének csökkenését és a munkáslétszám mérsékeltebb csökkenését hozták magukkal, majd 1926-tól a munkáslétszám szolidabb ingadozását, már a termelés határozottabb irányú emelkedése kísérte. A nagy gazdasági világválság (V.) első éveiben a termelési adatok drasztikusabb csökkenése figyelhető meg, de ezzel egyidőben a foglalkoztatottsági adatok csak mérsékelt ingadozást mutatnak. A válságot követő esztendő (VI.) adatai a munkavállalói létszám stagnálása mellett a széntermelés dinamikus növekedését jelzik, majd az 1938/1939-es esztendő már egy újabb korszak beköszöntét mutatják (VII.), amelyben a dolgozói létszám finomabb emelkedését egy, az eddigiéknél erőteljesebb termelésnövekedés kísérte.

Az előbbieken közölt adatsorok alapján elmondható, hogy az általunk vizsgált két tényező között feltételezett ok-okozati kapcsolat valóban létezik, de ennek bizonyításához nélkülözhetetlenek tartjuk további szempontok beemelését is. Az egyes korszakhatárok egybeesése bizonyos gazdaságtörténeti periódusokkal joggal vetik fel annak szükségességét, hogy ezeket a korszakokat ne csak a MÁK Rt. szemszögéből vizsgáljuk, hanem rámutassunk azon makrogazdasági folyamatokra és eseményekre is, amelyek ezen vállalati szintű gazdasági (termelési és személyügyi) stratégiákra vélhetően hatást gyakoroltak. A következőkben egyrészt áttekintjük a MÁK Rt. gazdasági fejlődésének főbb állomásait, másrészt rámutatunk a szén iránti kereslet alakulásának termelésre gyakorolt hatására, valamint ezek segítségével megkíséreljük feltárni a munkaerő migrációját befolyásoló főbb gazdasági okokat.

Az 1891-ben megalakult bányavállalat vezetői számára már az első próbafúrások során világossá vált, hogy a föld alatt található, 200 millió tonnára becsült szénvagyon kiaknázása több évtizeden át biztos megélhetést nyújt majd nemcsak a vállalkozásban érdekelteknek, de a bányáknál alkalmazásban álló munkásoknak is. Az első esztendő feladata ennek megfelelően a széntermelés megindításához szükséges munkaerő-állomány megteremtése volt, amely nem kis gondot okozott a MÁK Rt. vezetőinek. Annak ellenére, hogy a szénbányászatnak voltak hagyományai az országban, sőt a három község közelében is (ld. Vértessomló), egy ekkora volumenű szénmennyiség kitermeléséhez azonban nem állt rendelkezésre elegendő számú és megfelelő képzettséggel rendelkező munkaerő.

A vállalat toborzói az Osztrák-Magyar Monarchia területén kezdték meg munkájukat, de tevékenységük vagy legalábbis annak hatása a határon túli területekre is kiterjedt.

Munkájuk eredményeként munkavállalók százai jelentek meg a fokozatosan kiépülő bányatelepen. A vállalat magasabb béreket kínált a munkát vállalni szándékozó, elsősorban osztrák, német, szlovén és szlovák szakmunkásoknak, hiszen a szakszerű bányaműveléshez elengedhetetlen szakképzett magyar munkaerő ekkor még nem állt rendelkezésre.¹⁹

A segéd munkások többsége a magyar szegényparasztság köréből került ki, akik között nyírségi kubikosok, zalai uradalmi cselédek, valamint a környékbeli falvak lakói egyaránt megtalálhatóak voltak.²⁰ A távolabbi területekről (Krajna, Ausztria, Erdély) érkező szakmunkások bevándorlása a századfordulóra mérséklődött és ezt követően már csak csekély számú képzett, de a bányamunka végzésére kevésbé alkalmas külföldi munkaerő kereste fel a tatabányai bányatelepet. A korábbi esztendőkből betelepültek többsége pedig – főleg a telepeken uralkodó kedvezőtlen lakáskörülmények miatt – néhány hónapon belül a hazaköltözés mellett döntött.²¹

A nem-magyar, szakképzett munkaerő jelenléte azonban több szempontból is gondot okozott a vállalat vezetőinek. A külföldi szakmunkások egyrészt igyekeztek a magyar munkavállalóktól elkülönülni és minden eszközzel megakadályozni, hogy társaik az általuk használt intézményeket (pl. kocsmák) látogassák, másrészt viszont élni kívántak a szabad szervezkedés jogával, amely éppen ellentétes volt a munkáltatói érdekekkel.²²

Mindezek alapján talán nem meglepő, hogy már 1898-ban sor került az első munkabeszüntetésre, amelynek leverését követően a munkaerő egy része távozni kényszerült. Amíg a sztrájkban résztvevő munkások munkaviszonyát a vállalat szüntette meg, addig a fiatalabbak a jobb bér és élet reményében, valamint a külföldről érkező kedvező hírek hatására hagyták el szülőföldjüket.²³ A kivándorlás negatív munkaerőpiaci hatásait azonban a bevándorlók létszámának folyamatos növekedése jelentős mértékben kompenzálta.

A munkavállalók létszámának erőteljes növelése mögött elsősorban gazdasági okokat találunk. A bányanyitás első esztendejében megnyílt I. akna után, 1897-1902 között a II-V., 1903-ban a VI-os és a VII-es aknák, 1907 és 1912 között pedig újabb három akna kezdte meg működését.²⁴ Az aknanyitások üteme egyúttal a széntermelés ütemének folyamatos növekedését is jelzi, amelynek kedvező gazdasági hatását az is mutatja, hogy a társulat már az 1898-as esztendőt 230.000 forintos nyereséggel zárta. A magas beruházási költségek miatt nemcsak az alaptőkét emelték fel (6.000.000 Ft-ra), hanem később sor került egy 20.000.000

¹⁹ Bárdos, 1958:11

²⁰ Tatabánya története I., 1972:251

²¹ Tiles, 1935:56

²² Bárdos, 1958:12;15

²³ Tiles, 1935:56

²⁴ Bárdos, 1958:9

koronás kölcsön felvételére is. A hitelt nyújtó bank segítségével a társulat az Esztergom vidéki bányákat is megszerezte.²⁵

A szén iránti kereslet növekedése és ebből eredően a széntermelés fokozása jól mutatja a MÁK Rt. gazdasági pozíciójának megerősödését és egyúttal előrevetíti az iparágban érdekelt szereplők közötti kapcsolat szorosabbá válását is. Ennek az egyik legnyilvánvalóbb jele az volt, amikor a legnagyobb hazai bányavállalatok egymással kartellszerződést kötöttek. Ezen kontraktus keretében a bányatársulatok lényegében már 1899-ben felosztották maguk között a hazai piacot és mindenki számára kijelölték az érdekkörükbe tartozó iparvállalatokat.²⁶ A szénkartell megkötése az első lépést jelentette a bányatársaságok koncentrációja felé. Ennek a folyamatnak az első jelei már 1901-ben megmutatkoztak, mivel ekkorra már a kitermelt szén 52,3%-a két vállalat, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. bányáiból származott.²⁷

A széntermelés növeléséhez szükséges energiaigények kielégítésére 1898-ban elkészült a központi erőmű, majd 1901-ben megépült az ország legnagyobb termelőkapacitású brikettgyára. Az 1903-ban stagnáló széntermelés mellett tovább folyt a szénre épülő iparágak fejlesztése. Ennek eredményeképpen megkezdődhetett a felsőgallai mészüzem építése, majd 1909-ben megépült a gőztéglagyár és beindult az új elektromos üzem munkája is. Három év múlva Felsőgallán felépült a portlandcementgyár.

A század első évtizedében (1902-ben) a vállalat egyre növekvő munkaerő-igényét székely munkások és alföldi kubikosok betelepítésével próbálja meg kielégíteni, ugyanakkor szembe kell néznie egy újabb kivándorlási hullámmal is. Az 1906-tól egyre élénkülő amerikai és német gazdaság a magyarhoz képest lényegesen kedvezőbb feltételeket kínált munkavállalóinak. Mindezek a MÁK Rt. vezetését a bányatelepi élet- és munkakörülmények javítására ösztönzik, amelyektől elsősorban a munkaerő helyhez kötését várják. Ezen intézkedések közül kiemelkednek a munkabérek növelését célzó intézkedések, amelyek révén a bányavállalat hazai konkurenseihez képest lényegesen magasabb bérekkel próbálta meg munkavállalóit maradásra készíteni. A béremelésnek, valamint az időközben beköszöntő 1907-es dekonjunktúrának köszönhetően a folyamatos termelés továbbra is biztosított volt.²⁸

²⁵ Tatabánya története I., 1972:72

²⁶ Berend T. - Ránki, 1955:93

²⁷ Wahlner, 1902:550

²⁸ MÁK Rt. 50, 1943:11-12

Az 1910-es évek elején egy újabb iparosítási hullám, valamint a háborúra készülődés növelte a szén iránti keresletet. Magyarországon a konjunktúra utolsó évének számító 1913-as esztendőben már minden harmadik mázsa szén a MÁK Rt. tatabányai bányászatából került ki.²⁹ A társulat vezetése szerint míg 1900-ban minden mázsa szenet 10 fillér haszonnal értékesítettek, addig 13 évvel később ez a haszon mázsánként már 25 fillér. Ezen időszakban a vállalat nyereségnövekedése, az 1900-as évet 100%-nak tekintve, 718%-os volt.³⁰

Annak ellenére, hogy az I. világháború kitörése a szén iránti kereslet növekedését is magával hozta, a besorozások és a bányafaellátás akadozása miatt azonban mind a termelés, mind pedig a foglalkoztatottak száma jelentős mértékben csökkent.³¹ A MÁK Rt. tatabányai bányáiból 1914-ben összesen 1282 főt vittek el frontszolgálatra, amely érzékelhető változást okozott a munkaerő-állomány létszámában. Miután 1914 és 1915 folyamán az ellenség elfoglalta a vállalat érdekelttségébe tartozó Zsil-völgyét (és az ottani bányauzemet), emiatt a társulat vezetése a frontszolgálatra behívott tatabányai munkaerő pótlására ottani munkásai áttelepítése mellett döntött.³² A bányamunkások létszámának ideiglenes növelése érdekében a társulat vezetése a Környebányán 1915 és 1916 között felállított hadifogolytábor orosz foglyai közül hozzávetőleg 663 főt alkalmazott, amely intézkedésével némiképp enyhítette a megfelelő számú munkavállaló hiányából eredő problémákat.³³

A folyamatos szénellátás biztosítása érdekében a bányavállalatok katonai irányítás alá kerültek. A haditermelés fokozódása főként a polgári lakosság szénszükségletének kielégítésében okozott fennakadásokat és már 1916-ban a szénhiány jelei mutatkoztak. Két évvel később a széntermelés csökkenése miatt viszont már az ipar igényének megfelelő mennyiségű szenet sem tudták biztosítani. A széntermelésben 10-15 %-os, más iparágakban pedig 40-50 %-os teljesítménycsökkenés volt tapasztalható.³⁴

A világháború végén már nemcsak a szénhiány okozott problémát, hanem komoly fennakadások voltak a lakosság élelmiszerellátásában is, amely viszont a munkavállalók teljesítőképességére is jelentős mértékben kihatott. A napi ellátmány a háború előtti liszt-, zsír- és burgonya fejadagokhoz képest felére csökkent, a városi munkások körében pedig még a legalapvetőbb létfenntartáshoz szükséges eszközök beszerzése is gondot jelentett.³⁵

²⁹ Tatabánya története I., 1972:77

³⁰ Berend T.-Ránki, 1955:183

³¹ Alliquander, 1931:5

³² Tatabánya története I., 1972:77-78

³³ Tatabánya története I., 1972:78 ill. 101

³⁴ Berend T. – Ránki, 2003:339-340

³⁵ Berend T. – Ránki, 1966:19-20

Mindezek ellenére a szén iránti kereslet növekedése 1918-ban újabb részvénykibocsátásra sarkallta a MÁK Rt. vezetését és ennek eredményeképpen a társulat alaptőkéje 20.000.000 koronára emelkedett.

A háború befejezését követően a kitermelt szén mennyisége évről-évre növekedett, de az 1913-as állapotokat még 1921-ben sem sikerült meghaladnia. A minisztérium 1921-ben engedélyt adott arra, hogy a vállalatok az általuk befektetett összeg 60 %-át a szén árába beépíthessék, ezzel is hozzásegítve őket a különböző gazdasági jellegű fejlesztések (pl. villamosítás) megvalósításához. /Ennek eredményeképpen 1924-re a bányatársaságok által felszínre hozott szén mennyisége nemcsak elérte, de meg is haladta a gazdaság szénigényét./³⁶

A szén iránti kereslet növekedése, az államilag garantált magas ár, az 1920-ban a bányák élére kinevezett katonai felügyelők és kormánybiztosok bevonásával a bányászok költözködési jogának korlátozása, valamint a munkabérek alacsony szinten tartása mind-mind hozzájárultak ezen gazdasági ágazat és a hozzá kapcsolódó iparágak dinamikus fejlődéséhez. Mivel az I. világháború után, a trianoni békediktátum a bányászathoz szükséges bányafa- és a karbidszállítás elé jelentős akadályokat gördített, ezért a MÁK Rt. vezetése 1920-ban a helyi iparfejlesztés jegyében Felsőgallán saját karbidgyár építésébe kezdett és ebben az évtizedben, országos és helyi szinten is tovább folytatta a szénre épülő iparágak fejlesztését.

Munkavállalói oldalról nézve, viszont már korántsem volt ennyire kedvező az új irányítási rendszer fogadtatása. Mivel a bányászok egy része nem tudta elfogadni a katonai felügyeletből eredő hátrányokat, valamint a munkateljesítmény növekedését alig kompenzáló béreket, ezért sokan a kivándorlás mellett döntöttek.³⁷ Amikor 1920 tavaszán francia toborzók, az itthoniakhoz képest lényegesen jobb feltételeket kínáló ajánlatukkal felkeresték a tatabányai bányatelepet az elsősorban szociáldemokrata érzelmű párt- és szakszervezeti tagsággal rendelkező bányamunkások egy része az emigráció útját választotta.³⁸

A következő esztendőben a szén iránti kereslet növekedése ismételten felhívta a figyelmet a szakképzett munkavállalók hiányára. Mindezek következtében a vállalat vezetése 760 vājár és segédvājár felvételében látta a munkaerő hiányából eredő problémák enyhítésének egyetlen garanciáját. Ezen lépések megtételére azonban még egy esztendőt várni kellett.³⁹ 1921 augusztusában és szeptemberében részben gazdasági okokra hivatkozva, részben pedig a Tanácsköztársaság eseményeiben való részvétel miatt újabb munkavállalói csoport (hozzávetőleg 900 fő) hagyta el a tatabányai bányatelepet és az ezt követő évek kivándorlási

³⁶ Berend T. – Ránki, 1966:117-118

³⁷ Kubitsch, 1965:23 ; 221

³⁸ Tatabánya története I., 1972:139

³⁹ Tatabánya története I., 1972:148

hulláma már akkora méreteket öltött, hogy a vármegye közigazgatási bizottsága is kénytelen volt foglalkozni a jelenséggel. A tatabányai munkások többsége Franciaországot és Belgiumot választotta utazása célállomásául.⁴⁰

Az 1920-as évek elején kibontakozó konjunktúra azonban szükségessé tette a munkavállalói létszám folyamatos növelését és a munkaerő elvándorlásából eredő csökkenés kompenzálását. 1924-ben a vállalat vezetése 1200 lipói munkás felvételével próbálta meg a termelés folyamatosságát biztosítani, azonban a következő esztendőben beköszöntő válság miatt többségüket már el is bocsátotta.⁴¹

Ez a válság a kisebb üzemek tönkremenetelével, a rendelkezésre álló pénzeszközök csökkenésével és a beruházások leállításával is együtt járt.⁴² A konjunktúra vége és az olcsó külföldi szén megjelenése miatt a hazai szénbányászatban vezető szerepet betöltő vállalatok egy szénkartell létrehozása mellett döntöttek. Az 1924-es megállapodásban az érdekeltek a hazai szénpiac újrafelosztására, a szénár, valamint a munkabérek megállapítására tettek kísérletet. A tárgyalások során a két legjelentősebb üzleti vetélytárs: a MÁK Rt. és a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. osztotta fel egymás között a magyar szénpiacot. Ezen megállapodás értelmében a MÁK Rt. nemcsak a nyugat-magyarországi és az osztrák piacot szerezte meg, hanem az új vásárlók 55%-át is a vállalat láthatta el szénnel.⁴³

Két esztendővel később, 1926 júliusában a társulat vezetése újabb, 750 vājárt érintő létszámcsökkentés mellett döntött, ám ez év novemberében a javuló gazdasági helyzet (ti. az angol bányásztrájk miatt csökkent az olcsó külföldi szén behozatala) miatt 340 fővel növeli ezen munkakörben foglalkoztatott munkásai számát. Mindezen kedvező irányú folyamatok együttes hatását jelzi az is, hogy a magyar szénpiacot uraló két legnagyobb gazdasági társaság részvényesei az 1927-es esztendő folyamán, a bányáiparban képződött nyereség több, mint a felét tudhatták magukénak.⁴⁴

A nagy gazdasági világválság mindösszesen a széntermelés 15 %-os csökkenését eredményezte, szemben a nehéziparral, ahol 48 %-os volumencsökkenést regisztráltak. A szén iránti kereslet csökkenése viszont lehetőséget biztosított a kormányzat számára, hogy hatósági eszközökkel elejét vegye a külföldi szénbehozatalnak. Ezzel a lépéssel a hazai szén értékesítésének nehézségéből eredő problémákat kívánták enyhíteni. A MÁK Rt. esetében a brikett iránti kereslet növekedése is elősegítette a széntermelés szinten tartását. Talán ezzel is

⁴⁰ Tatabánya története I., 1972:134 ill. 264

⁴¹ Tatabánya története I., 1972:59

⁴² Kubitsch, 1965:103

⁴³ Tatabánya története I., 1972:151

⁴⁴ Kubitsch, 1965:125

magyarázható, hogy a vállalat még a gazdasági szempontból legsötétebb, válságok sújtotta időszakban is jelentős eredményeket könyvelhetett el és ebben az időszakban a társulat vagyona 146 millió pengőről (1929), 170 millió pengőre (1933) emelkedett.⁴⁵

A válság elmúltával a hazai széntermelés növekedése is megfigyelhető, ám az iparág lassú fejlődését jelzi, hogy a termelés csak 1936-ra érte el az 1929-es szintet. Ezen eredmények mögött a munkások létszámának emelkedése, a munkaintenzitás fokozása és új bányák nyitása húzódott meg. Bár ezeket a termelési eredményeket a bányászati technológia fejlesztésével tovább lehetett volna növelni, a bányavállalatok többsége inkább a nyomott munkabérek alkalmazása és a munkateljesítmény emelése mellett döntött.⁴⁶

Az 1930-as években Felsőgallán, a MÁK Rt. égisze alatt már villanyerő-központ, kő- és márgabánya, szénleparló- és mészüzem, portlandcement-, bauxitcement-, papírzsák és huzalgyár, cementhordó-gyár, valamint agyag- és mészhomoktéglagyár működött. A levéltári források szerint a részvénytársaság 22 kisebb-nagyobb magyar és külföldi alapítású vállalatban is érdekeltséget szerzett (pl. Gránit Porcelán- és Kőedényárugyár Rt. /100%/; Friedrich Siemens Művek Vasöntő és Hőtechnikai Gyár Rt. /100%/; Fejérvármegyei Villamossági Rt. /100%/; Tatai Szén és Brikettárusító Rt. /100%/; Pannónia Áramszolgáltató Rt. /90%/ stb.).⁴⁷

Már az 1938-ban meghirdetett ún. győri program is jól jelezte, hogy a gazdasági élet szereplőinek rövid időn belül ismételen szembe kell majd nézniük a háborús gazdálkodás bevezetéséből eredő problémákkal, ugyanakkor ez az időszak lehetőséget is biztosított a legnagyobbak számára arra, hogy befolyásukat tovább növelhessék. A termelés koncentrációját mutatja, hogy a háború első évében az ország területén működő 55 vállalat közül az első három társaság bányájából került ki a megtermelt szén 46 %-a, az első hétből pedig annak 70 %-a.⁴⁸

Az 1896 és 1939 közötti időszak főbb gazdaságtörténeti eseményeinek áttekintésével sikerült rámutatnunk arra, hogy az általunk vizsgált vállalat munkaerő-politikáját elsősorban a szén iránti kereslet alakulása, valamint a társulatot körülvevő politikai és gazdasági környezet állandó változása határozta meg. A munkaerő migrációja azonban a legtöbb időszakban nem egyirányú, hiszen bizonyos periódusokra a munkavállalók be- és elvándorlása egyaránt jellemző volt. Mindezek viszont azt is jelzik, hogy a MÁK Rt. személyzeti politikáján kívüli, de ahhoz némiképp kapcsolható egyéb tényezők is szerepet játszhattak a munkaerő kétirányú

⁴⁵ Kubitsch, 1965:230

⁴⁶ Berend T. – Ránki, 1958:136-140

⁴⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Z-252 2. cs. 10. d. A MÁK érdekeltségei 1947.

⁴⁸ Bán, 1940:217

mozgásában. Feltételezésünk szerint ezen faktorok jelentős része elsősorban a vállalatnál felvételre jelentkezők egyéni (és ezáltal meglehetősen szubjektív) preferenciáitól függött jelesül attól, hogy a MÁK Rt. által kínált élet- és munkakörülmények mennyiben elégítették ki a leendő munkavállalók szükségleteit. Több évtized távlatából visszatekintve nagyon nehéz pontos képet alkotnunk a bányamunkások elvárásairól, ám a vállalat által nyújtott szolgáltatások és ellátások vizsgálatával talán választ kaphatunk arra a kérdésünkre, hogy a korabeli munkaerő számára mi is jelenthette a legfőbb vonzerőt, amely miatt a Tatabányára való költözés mellett döntött.

A vállalat munkásjóléti tevékenysége⁴⁹

Amint azt a korábbi fejezetekben már láthattuk, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt-nek három olyan alacsony lélekszámú, ipari munkához nem szokott népességgel rendelkező községben kellett megkezdenie tevékenységét, ahol még az egyre növekvő munkavállalói létszám letelepítéséhez szükséges alapvető infrastruktúra (pl. lakások, utak, víz, kereskedelmi egységek stb.) sem állt a rendelkezésre. Ennek következtében a bányanyitást követő első évek legfontosabb feladatai közé -a széntermelés folyamatos növelésének biztosítása mellett- a munkavállalók letelepítéséhez és megtartásához szükséges alapfeltételek megteremtése tartozott. Ezen törekvések irányát és nagyságát elsősorban az határozta meg, hogy a bányavállalat vezetése kiket és miért tekintett „optimális munkaerőnek”.

A MÁK Rt. vélhetően olyan munkavállalók felvételét preferálta, akik képesek beilleszkedni a helyi társadalomba, azaz érték- és normarendszerük nem különbözik a többi munkásétól (vagy ha igen, akkor képesek voltak ezen változtatni), szakmailag jól felkészültek, egészségesek, a vállalat vezetése iránt pedig lojálisak és lehetőség szerint életüket hosszabb távon is a tatabányai bányászatban képelték el. Ezen feltételek közül talán az érték- és normarendbeli különbségekre visszavezethető problémák voltak azok, amelyekkel a vállalat vezetésének szinte mindvégig meg kellett küzdenie, hiszen a századfordulót megelőző időszakban külföldről érkező szakmunkások, valamint az ország különböző részeiből bevándorló munkások egy olyan heterogén népességet alkottak, ahol az azonos érték- és normarendszer megteremtésére legfeljebb csak vágni lehetett, de ezt a gyakorlatban kivitelezni szinte lehetetlen feladatnak bizonyult. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a munkaerő kiválasztását (vagy éppen megtartását) ezen feltételek megléte vagy éppen hiánya

⁴⁹ A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem vállalkozhattunk a téma részletesebb kifejtésére. A jóléti intézmények fejlődéstörténetét lásd Simonik, 2008; Simonik, 2007; Simonik, 2006a; Simonik, 2006b; Simonik, 2003

határozta meg, akkor joggal vetődhet fel bennünk a kérdés, hogy a vállalatvezetés számára rendelkezésre álltak-e olyan eszközök, amelyekkel ezeket befolyásolni tudták?

A vállalat már a bányanyitást követő első években arra törekedett, hogy folyamatos munkásfelvétellel biztosítsa a szénttermeléshez szükséges munkaerő-állományt és ennek érdekében a konkurenciához képest rövidebb munkaidőt és magasabb munkabéreket ígért a tatabányai bányatelepen munkát vállalni szándékozó bányamunkásoknak. A MÁK Rt. 1907-től bevezette a 8 órás munkaidőt, amely a többi vállalatnál szokásos 12 órás munkavégzéshez képest lényegesen kedvezőbb volt. Ez a rendszer egészen az I. világháború kitöréséig megmaradt.⁵⁰

Az előbbiekhöz hasonlóan alakult a bérfizetés gyakorlata is. A konkurencia által kínált bérek nagysága szinte minden időszakban alacsonyabb volt, mint amit a társulat adott a bányáiban foglalkoztatott munkavállalóinak.

**A vájárok napi átlagkeresetének alakulása Magyarországon és Tatabányán
1913-1918 között (koronában)⁵¹**

	Magyarországon	Tatabányán
1913	4.01	4.91
1914	3.99	5.18
1915	3.52	5.12
1916	3.61	5.06
1917	3.81	5.22
1918	6.28	8.17

A század első néhány évéből ugyan nem állnak rendelkezésünkre részletesebb, a vállalati szintű összehasonlítást lehetővé tévő adatok, de a magyarországi átlagbérek nagysága így is jól jelzi a MÁK Rt. kedvezőbb fizetési gyakorlatát. Ez a különbség –ha nem is ilyen mértékben-, de még a gazdasági ágazatra jelentős hatással lévő nagy gazdasági világválság idején is megmaradt, hiszen amíg 1931-ben a társulatnál foglalkoztatott vájárok keresete a napi 6,17 P-t is elérte, addig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt-nél 5,64 P-t, a DGT pécsi üzemeiben pedig 5.87 P-t kaptak a hasonló munkakörben dolgozók.⁵²

Természetesen a munkabérek önmagukban nem mondanak sokat a bányamunkás családok életkörülményeiről, hiszen ehhez ismernünk kellene az eltartottak arányát és a korabeli árakat is. Míg a bányatelepeken a századfordulón 100 keresőre 159 eltartott jutott (az országos átlag

⁵⁰ Tatabánya története I., 1972:90

⁵¹ Tatabánya története I., 1972:83

⁵² Kubitsch, 1965:211

ekkor 130 volt), addig 1930-ban ugyanennyi keresőre már 177 eltartott jutott (az országos átlag 117).⁵³ Ha pedig az alapvető élelmiszerek árát is összevetjük a munkabérekkel, akkor egy meglehetősen rossz életkörülmények között élő bányásztársadalom képe bontakozik ki előttünk, azonban helyzetük még mindig kedvezőbb volt, mint a kizárólag mezőgazdaságból élő népességé. A század első évtizedében a heti vājárfizetés (24-30K) éppen csak fedezte a család heti élelmiszerral kapcsolatos kiadásait (19.17 K), ám ugyanez nem volt elmondható a segédvājári bérekről (18-25K). Az első világháború idején az alapvető élelmiszerek 2.5-szeresükre, a zsír és a húsfélék árai 5-6-szorosukra növekedtek, ezzel szemben a munkásbérek 25-50 koronáról 28-130 koronára emelkedtek.⁵⁴

A bányavállalat bérfizetési gyakorlatának értékelésekor azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a készpénzben megkapott fizetés csak az egyik formája volt a munkavállalói juttatásoknak, hiszen a munkások életkörülményeire a bányanyitástól fokozatosan kiépülő és az 1920-as évek végére már egész rendszerré szerveződő intézmények sora is hatott. Ez a rendszer alapvetően két pilléren nyugodott. Az egyikhez a munkásjóléti intézmények (munkáslakások, segélyezés, bányatárspénztár, élelemtárak, egészségügyi, valamint az anya- és csecsemővédelmi intézmények), a másikhoz pedig a kulturális intézmények (színház, mozi, könyvtárak, kaszinók, egyesületek, sportlétesítmények, óvoda, elemi iskola, erdei iskola) tartoztak.

Az a tény, hogy egy gazdasági céllal megalakult vállalkozás egy széles alapokon nyugvó kulturális és jóléti feladokat is ellátó intézményrendszert működtetett joggal veti fel azt a kérdést, hogy milyen szándékok vezérelhették akkor, amikor egy ilyen –minden bizonnyal költséges- beruházásba kezdett. A vállalat vezetése elsősorban (a munkásjólét terén reá rótt jogszabályi kötelezettségeinek teljesítése mellett) a munkaerő bányatelepre történő vonzásának, valamint a munkavállalók helyhez kötésének eszközét látta ezekben az intézményekben. Mindezek emellett arra is alkalmasnak találtattak, hogy jelentős mértékben csökkentsék a munkaadók és a munkavállalók, valamint a munkavállalók egymás közötti – főként eltérő érték- és normarendbeli különbségeikre visszavezethető- feszültségeket.

Terjedelmi okokból arra nincs lehetőségünk, hogy valamennyi intézmény esetében megvizsgáljuk ezen motivációk jelenlétét, de talán a MÁK Rt. által alapított elemi iskolák példáján keresztül rámutathatunk ezek meglétére. Az elemi oktatás megszervezésével -az Eötvös-féle közoktatási törvényben foglalt előírások teljesítése mellett- azt is el kívánták érni,

⁵³ Tatabánya története I, 1972:66

⁵⁴ Tatabánya története I, 1972:83-84 ;100

hogy az iskolai szocializáció során elsajátított értékek és normák segítségével, a társulat elvárásainak is megfelelő új munkásgeneráció kerüljön ki az iskolák padsoraiból.⁵⁵ A tanszerek ingyenessé tételével és a tanítók körültekintő kiválasztásával, pedig az a vállalati cél is teljesülhetett, hogy az oktatási intézményekből kikerülő gyermekek ne csak írni, olvasni és számolni tanuljanak meg, hanem munkavállalóként képesek legyenek majd a MÁK Rt. szolgálati szabályzatában foglaltaknak megfelelően cselekedni. Mindezek azonban nemcsak a munkások és a tisztviselői kar között meglévő tudásbeli különbségek csökkenéséhez vezetett, hanem az egykori diákok társadalmi integrációjához is. Természetesen a vállalatnak ezen a téren nemcsak érdekei, hanem ellenérdekei is voltak, amelyek a leginkább talán éppen az oktatási rendszer kiépítése során jelentek meg a legélesebben.

Miután az alapfokú oktatási intézményekben a gyermekek mindazon ismereteket elsajátíthatták, amelyekre egy leendő bányamunkásnak szüksége lehetett, emiatt a vállalat nem fűződött érdeke a diákok továbbtanulását lehetővé tevő, magasabb szintű oktatási intézmények működésének támogatásához. Ezt igazolja Tóth Sándor iskolaigazgató levele is, amelyet 1942-ben a Tatabányán létesítendő polgári iskolai tanfolyam ügyében írt. Eszerint a tanfolyam megszervezését határozottan károsnak tartja, mivel „tönkreteszi a bányavállalat azon értékes törekvését, hogy Tatabányán törzsökös bányászcsaládok kialakulását, letelepedését biztosítsa. A négy polgárit végzett munkás kezéből könnyen kiesik a csákány és arra törekszik majd, hogy végzettsége szerint más munkakörben helyezkedjék el.”⁵⁶ Mindezek viszont azon feltételezésünket is igazolják, mely szerint a vállalati jóléti politika intézményei elsősorban a társulat gazdasági érdekei mentén szerveződtek, azaz a MÁK Rt-t a megfelelő munkaerő-állomány megteremtése vezérelte ezen lépések megtételekor.

A századfordulón a bányamunkások etnikailag vegyes összetétele viszont azt is szükségessé tette, hogy a vállalat vezetői ne csak az itt élők érték- és normarendszerbeli különbségeire figyeljenek, hanem kiküszöböljék a többnyelvűségből eredő problémákat is. A kezdeti időszakban az irodai ügyvitel nyelve a német volt, de a hétköznapi élet színterein (pl. az élelemtárakban, kocsmákban) már magyar és szlovák nyelvű feliratok is segítettek az eligazodásban.⁵⁷ Mindezek viszont –ha közvetett módon is-, de azt is jól jelzik, hogy a vállalat nemcsak a munkavégzés ideje alatt próbálta megregulázni ezt a soknemzetiségű munkástömeget, hanem ebbéli tevékenysége átnyúlt a munkaidőn túli időszakra is. Talán

⁵⁵ Oczvirk, 1911:286-287

⁵⁶ MOL Z-252 48. cs. 243. d. 1942. aug. 14.

⁵⁷ Tatabánya története I., 1972:89

ennek fényében válnak igazán érthetővé az előbbieken már bemutatott jóléti intézményrendszer egyéb funkciói is.

A vállalat vezetése szinte minden alkalmat megragadott arra, hogy folyamatos kontroll alatt tartsa munkavállalóit. Az általunk vizsgált időszakban két félelmükkel szinte mindvégig találkozhatunk. A vezető tisztviselők –amint az utóbb kiderült joggal - tartottak attól, hogy a nem túl képzett, viszont sorsuk miatt gyakran elégedetlen munkások a kommunista tanok hirdetőinek befolyása alá kerülhetnek, ami viszont a fennálló rendet egyértelműen veszélyeztette volna. A másik félelmük pedig az volt, hogy a nehéz fizikai munkát végző bányászok munkaidőn túli tevékenységeik (főként gyakori italozásuk) révén, másnap munkavégzésre alkalmatlan állapotban jelennek majd meg munkahelyeiken, ami viszont termelésesökkenéssel és a balesetveszély növekedésével is együtt járhatott volna. Mindezen eseményeket megelőzendő nagy hangsúlyt helyeztek a telepeken uralkodó rend megtartására és a munkások „erkölcsi nevelésére”.

A telepeken élő munkavállalók helyes viselkedését a termesteri munkakör létesítésével kívánták elérni. A vállalat vezetői által megbízott termesterek a bányatelep földrajzilag jól lehatárolt részét felügyelték és az igazgatóság kinyújtott karjaként –szükség esetén- a helytelen magatartást folytató személyeket meg is büntethették. Szankciókkal sújhatták (és sújtották is) mindazokat, akik ittasan közlekedtek a telep utcáin, a káromkodókat és a nyugalom megzavaróit, figyelemmel kísérték a zárt telepre „betévedő” idegenek mozgását, valamint a munkások újságolvasási szokásait is. A termestereken kívül más tisztségviselők a moziban levetítendő filmeket cenzúrázták (s ügyeltek azok erkölcsösségére), ösztönözték a munkások templomba járását, valamint felléptek a titkos magzatelhajtásokkal szemben.⁵⁸

Talán ezek a példák is jól mutatják, hogy a bányavezetés által létrehozott és működtetett jóléti intézményrendszer miért is ösztönzte a munkások egy részét letelepedésre, másik részüket pedig -főként a telepeken és a munkahelyeken uralkodó szigorú rend és fegyelem miatt- távozásra. A munkavállalók migrációját befolyásoló tényezők feltárását célul tűző tanulmányunk végső konklúziójaként tehát elmondható, hogy a bányamunkások vándorlásának irányát és intenzitását elsősorban a MÁK Rt. gazdasági érdekei határozták meg. Ezek az érdekek pedig elsősorban a szén iránti kereslet változásához igazodó munkaerő-politikán, valamint a társulat által működtetett jóléti intézményrendszeren keresztül éreztették hatásukat.

⁵⁸ Magyary-Kiss, 1939:98

Irodalomjegyzék

- A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 50 éve 1891-1941 (1942), Budapest
- Alliquander Ödön (1931): Magyarország bánya- és kohóipara az 1912-1926 évben, Magyar Királyi Állami Nyomda Budapest
- Bán Imre (1940): Szénbányászok, In.: Magyar gyáripari munkásság. Szociális helyzetkép (szerk.: Rézler Gyula), Magyar Közgazdasági Társaság Budapest 215-242. pp
- Bárdos László (1958): Bányásszív és bányászököl, Tatabánya Városi Tanács VB Tatabánya
- Berend T. Iván - Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929, Akadémiai Kiadó Budapest
- Berend T. Iván - Ránki György (2003): Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929, In.: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII-XIX. század (szerk.:Faragó Tamás – Kövér György), Aula Kiadó Budapest 350-354. pp
- Berend T. Iván – Ránki György (1958): Magyarország gyáripara a II. világháború előtt és a háború időszakában 1933-1944, Akadémiai Kiadó Budapest
- Berend T. Iván - Ránki György (1955): Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900-1914, Szikra Budapest
- Fényes Elek (1848): A Magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Komárom vármegye, Beimel Pest
- Fűrészné Molnár Anikó (1992): A tatabányai és a dorogi bányamunkások életkörülményeinek alakulása a XX. század első felében In.: A Dunántúl településtörténete 9. (Szerk.: Solymosi László-Somfai Balázs), VEAB Veszprém
- Kubitsch Imre (1965): A magyar bányamunkásság küzdelmei /1919-1933/, Kossuth Könyvkiadó Budapest
- Magyary Zoltán – Kiss István (1939): A közigazgatás és az emberek, Magyar Közigazgatástudományi Intézet Budapest
- Oczvirk Nándor (1911): A hazai bányamunkásviszonyok fejlődése III., Bányászati és Kohászati Lapok (a továbbiakban: BKL) XLIV. évf. 17. sz. 284-298. pp.
- Osváth Andor (1938): Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene, Magyar Városok Múltja és Jelene Kiadóhivatala Budapest
- Prudniki Hantken Miksa (1878): A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata, Légrády Testvérek Budapest
- Simonik Péter (2006a): A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején In.: Tatabánya a II. világháborúban (szerk.:Dr. Ravasz Éva) Alfadat-Press Nyomdaipari Kft. Tatabánya 12-43. pp.
- Simonik Péter (2007): A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. szerepe a helyi szociálpolitika alakításában, Limes 3-4. sz. 113-118. pp
- Simonik Péter (2008): A MÁK Rt. Tata-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társaspénztárának története (1898-1914), In.: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve 2008 (szerk.: Horváth Géza - Monostori Imre - Takács Anna) Tatabánya 2008 166-184. pp.
- Simonik Péter (2003): A vállalati jóléti politika szerepe a civilizációs folyamatban In.: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos közleményei VI. kötet (szerk.: Papp László – Kolontári Attila) Szekszárd 146-162. pp.
- Simonik Péter (2006b): Az anya- és csecsemővédelmi munka megszervezése a tatabányai bányatelepeken In.: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve 2006 (szerk.: Monostori Imre - Nász János - Takács Anna) Tatabánya 144-162. pp.

- Tatabánya története I. (1972) szerk.: Gombkötő Gábor – Horváth Géza, Tatabánya Városi Tanács VB Tatabánya
- Tiles János (1935): A Magyar Általános Kőszénbányák fejlődéstörténete 1891-1901 III., BKL LXVIII. évf. 4.sz. 69-78. pp.
- Wahlner Aladár (1902): Magyarország bányá- és kohóipara az 1901. évben VI., BKL XXXV. évf. 24. sz. 542-551. pp.
- Wieszner Adló (1896): Magyarország széntermelése és fogyasztása, BKL XXIX. évf. 4. sz. 50-54.pp.